

Stanko Roganović

DOCLEA TRAGIČNA I SRAMNA SUDBINA NEKADAŠNJE ANTIČKE METROPOLE

*I gradovi imaju svoju sudbinu
kao i ljudi*

(App. Aelx: Syr. 58)

Sjeverno od Podgorice (cca 4km) nalaze se ostaci antičke Doclee, nekadašnjeg najpoznatijeg urbanog centra na teritoriji današnje Crne Gore.

Smješten u ravnici između ušća Zete u Moraču i ušća Širalije u Zetu, grad je sa sjevera, zapada i juga bio prirodno zaštićen. Bez obzira na tu pogodnost, bio je sa svih strana opasan bedemima koji su bili pojačani kulama na ušću Širalije, podignut je jaki bastion čija je osnovna funkcija bila da štiti prilaz mostu na zapadnoj kapiji grada.

Prilagodavajući se konfiguraciji terena čiji su bedemi pratili nepravilne linije strmih obala pomenutih rijeka, grad je u osnovi imao oblik nepravilnog mnogougona što je odstupalo od standardnog postulata rimskog urbanističkog principa koji su imali pravilnu četvorougona osnovu.

Prvi pomen o antičkoj Doclei nalazi se kod grčkog geografa Ptolomeja u djelu „Geografika“ (drugi vijek naše ere).

Za razliku od rimskih gradova na našem Primorju koji su nastali na osnovama ilirskih gradova, Doclea je podignuta kao novi grad, jer nijedan nalaz iz grada i njegovih nekropola nije stariji od I vijeka naše ere.

Svoj procvat doživljava za vrijeme dinastije Flavijevaca (69. do 90. godine naše ere), naročito za vrijeme vladavine cara Vespazijana kada je dobila status municipija¹ a krajem III vijeka naše ere postala je glavni grad novoosnovane provincije PREVALIS.

¹ Gradovi koji su uživali privilegovani položaj. Imali su status ranijih rimskih gradova, jedino što njegovi stanovnici nijesu imali pravo glasa (ius suffragii).

Na osnovu arheoloških istraživanja krajem XIX vijeka, o čemu će kasnije biti govora, i onima koja su vršena polovinom XX vijeka kada su vršena revizionna istraživanja i sistematski istražena jugoistočna i dijelom zapadna nekropola, moguće je dobiti osnovnu šemu grada i istovremeno dobiti približnu sliku izgleda otkrivenih objekata.

Dosadašnja saznanja omogućavaju da se utvrdi pravac kretanja jedne gradske ulice i eventualno približni pravac kretanja još jedne ulice.

Glavna ulica, tzv. „via principalis“ se pruža sjeverozapadno-jugoistočno i počinje na obali Širalije gdje se najvjerojatnije nalazila zapadna kapija grada. Ova ulica na zapadu počinjala je dvostrukim trijumfalnim lukom, a njenom dužinom su bili sagrađeni svi važniji građevinski objekti. Desno od slavoluka nalazio se hram posvećen boginji Romi u čijoj je blizini bio hram boginje Dijane. Istočno od toga hrama nalazile su se terme (kupati), koje su bile podijeljene za muški dio na zapadu, a na istoku za žensku čeljad. U sklopu te građevine bilo je još prostorija (svlačionice, sale za odmor, za gimnastiku, biblioteke i čitaonice). Sve su bile popločane podovima od mermernih pločica ili mozaika. Takođe su postojale posebne prostorije za znojenje i kupanje u hladnoj ili toploj vodi.

Osim velikih gradskih termi bile su i druge, manje terme. Nažalost nijesu blagovremeno izvršeni konzervatorski radovi pa su podovi ukrašeni mozaicima propali.

Na presjeku glavne i poprečne ulice, nasuprot termama, nalazio se gradski trg FORUM, sa istočne i sjeverne strane okružen prostorijama za različite namjene, koje su između ostalog služile za potrebe gradskog vijeća „ordo decurionum“. Tu su bile smještene razne prodavnice, radionice i slično.

Jedna veća građevina – BAZILIKA zatvarala je zapadnu stranu Forumu. Ova jednobrodna građevina sastojala se iz tri dijela: jedna prostorija sa apsidom imala je mozaički pod ispod kojega je pronađen portret Septimija Severa. U ruševinama bazilike otkriveni su ostaci luksuzne dekoracije (štuk i memmer). Na njenoj glavnoj fasadi, koja je bila okrenuta prema Forumu, išćicala se dekorativna kolonada.

Ova građevina je bila posvećena Flaviju Frintonu Balbinu, dječaku od petnaest godina, koji je bio po rodu Flavijevac. Predstavljen na konju kojega je njegova porodica pozlatila bilo je ukrašeno predvorje hrama i Forum. Kako je dječak pripadao aristokratskoj porodici, a po rodu je bio Flavijevac, dovoljno govori da su Flavijevci bili među najuglednijim žiteljima ovoga grada.

Doclea je bila povezana sa vodovodom (aqueductus) sa izvora Cijevne i Ribnice, a ostaci te vodovodne mreže otkriveni su sjeverno od Duklje na polju Straganici. Ova vodovodna mreža vodila je od izvora Širalije prema gradu. Objekti iz ranohrišćanskog perioda sačuvani su u istočnom dijelu grada. Prema dosadašnjim arheološkim istraživanjima otkrivene su dvije starohrišćanske bazilike (Bazilika A i Bazilika B), na čijim temeljima je kasnije podignuta neoromanička crkva krstolike osnove.

Stanovništvo su sačinjavali ilirska plemena Docleati, ali je romanizacija domorodačkog stanovništva relativno brzo promijenila strukturu stanovništva. Dio stanovništva su činili i došljaci, pretežno iz primorskih krajeva, što svjedoče i trgovačke veze sa sjevernom Italijom i Dalmacijom.

Van gradskih bedema otkrivene su dvije nekropole: južna na lijevoj obali Morače, u ravnici Zagorič, ograničenoj na jugu Goricom, na zapadu i sjeveru Moračom, a na istoku padinama Mosora. Druga nekropola nalazi se sjeverozapadno od grada u ravnici Lovišta.

Prvi pomen o nekropolama u Duklji, o njihovom položaju i izgledu grobova, datiraju iz 1879. godine.²

Istraživanjem nekropola (sistematska istraživanja jugoistočne nekropole 1958. do 1962. godine, na površini od 4000 m² prikupljena je dragocjena arheološka građa) može se sa sigurnošću pratiti razvoj grada, a to upućuje na zaključak da je to početak I vijeka, poslije desete godine.

Veliki uspon Doclea doživljava za vrijeme vladavine Domicijana i Trajana (kraj I i početak II vijeka naše ere), a važan trgovački centar postaje za vrijeme Hadrijana i Antonija Pija. Trgovina, za to vrijeme intenzivna, razvija se i u vrijeme Marka Aurelija do vladavine Septimija Severa kada se više vezuje za rajnske oblasti, odakle se uvozi staklo, a metal i luksuzna keramika iz Sredozemlja.

Poslije Administrativne reforme carstva (297. godine) dolazi do novog uspona Doclee. Za vrijeme Konstantina, Dioklecijanovog nasljednika, počinje najezda varvarskih plemena što potvrđuju odjeća i nakit varvarskih ratnika pronađeni u arealu Dukljanskih nekropola. Varvarska plemena su uništavala i devastirala na ovoj, kako su je nazivali, „urbanoj ljepotici“ sve do čega su stigli. Surovu „igru“ sa arhitektonskom plastikom i svim djelovima što je sačinjavalo gradski areal, pokazali su i opravdali svoje ime. Ono što su uništili Zapadni Goti (401. godine naše ere) i Istočni Goti (486. godine naše ere) dokusurio je razorni zemljotres 518. godine naše ere. Grad su 620. godine naše ere Sloveni opustošili, pa je tim datumom Duklja izgubila svoj antički karakter, a samim tim duhovno središte, iz Doclee preneseno je u obližnje Doljane. Tada je podignuta starohrišćanska bazilika i od tada počinje feudalizacija, odnosno urbanizacija, po ranosrednjovjekovnoj šemi pod drugim uslovima.

Ovim bedekerskim opisom nijesmo imali pretenzije da detaljnije prikažemo kako je prema dosadašnjim istraživanjima izgledao ovaj urbani centar, već da čitaocima predstavimo kakvu je sudbinu doživljavala ova nekadašnja metropola. Uostalom: „Indocti discant et ament meminisse periti“.

Nekadašnji municipalni grad, jedan od najvažnijih gradova svoga doba, danas liči na deponiju kamena.

Istina, gradovi nastaju, rastu, traju, stare, ali i umiru, a ovaj naš je nestao na najsuroviji i najprimitivniji način. Kao da je prokletstvo pratilo ovaj grad – takmičile se prirodne sile i nevolje (zemljotresi...), osvajački ratovi, pohlepnost stranih i, u najvećoj mjeri, domaćih „ljubitelja zlata i starina“, da ga unište i što više devastiraju. Ako ovome dodamo permanentno raznošenje ostataka ovog urbanog kompleksa i slabu svijest o poštovanju kulturnih dobara do današnjih dana, onda su porazne posljedice jasne.

² *Antička Duklja, Nekropole*, Cetinje 1975, (autori: A. C. Kuzmanović, Olivera Velimirović – Žičić i Dragan Srejšević).

Cinjenica je da skoro nijedan stari grad nije tako nemilosrdno, haotično i nezaštićeno eksploatisan kao stara Duklja. Ona je nesistematski istraživana, a sistematski uništavana, pa je veoma brzo ali sigurno, gubila svoje arhitektonsko obilježje. Nestajao je njen lik koji se pretvarao u kontejnersku deponiju od kojega su nekada građene velelepne građevine i ostali gradski objekti.

Prvi put je pominje Šafarik 1474. godine u vezi izgradnje turske fortifikacije na Ribnici, kada su u neke kuće stare Podgorice uzidani fragmenti arhitekture i natpisa sa stare Duklje.

Ovu „civilizacijsku i utilitarnu“ praksu kasnije su nastavili i komšije iz okolnih sela, koji su u svoje kuće ugrađivali ornamentalnu plastiku i skulpturalne figure. A da bi potvrdili svoje „neimarsko umijeće“ obilato su koristili lijepo tesani kamen sa dukljanskih građevina od konstruktivnih i arhitektonskih djelova. Tako su vlasnici privatnih kuća nesmetano odnosili sa lokaliteta, prema vlastitom izboru, sve što im je bilo potrebno. Jer, po njihovom mišljenju, bolje je da se „ovo kamenje stavi đe mu je mjesto, no da leži bez koristi ovudijen razasuto.“³

O ruševinama Doclee piše i anonimni mletački putopisac o ... „*una chiamata Doclea fabricata in honor di Dioclitiano hora del tutto rovinata*“. Takođe Docleu pominju Lukarije (1606), Bolica (1614), Orbina (1706) i Farlati (1751). Prema opisu ruskog geologa I. Kovaljevskog, koji je 1841. godine posjetio Duklju i Zlaticu, bedemi grada su bili sačuvani do polovine visine. Tom prilikom pronašao je ovelu memernu ploču s reljefnim figurama ljudi i životinja, dvije votivne are i više moneta iz kasnoantičkog doba.

„Bedemi Duklje nijesu nikada konzervatorski tretirani, pa su se vremenom krunili, smanjivala se njihova visina, tako da im se na pojedinim mjestima, na kojima su do prije 3-4 decenije bili vidljivi, danas izgubio svaki trag... Pored bedema, konzervatorski nije intervenisano ni na brojnim lapidima, posebno onim sa natpisima, od kojih je jedan broj do današnjih dana doživio znatne promjene u negativnom smislu. Slova su isprana, izgrebana, a na pojedinim su vidljivi i tragovi namjernog lomljenja i uništavanja.“⁴

Deset godina poslije Kovaljevskog (1851) J. L. Najgebauer bilježi da su bedemi visoki preko 3,5 metara; našao je novac i bronzanu fibulu u obliku konja. Pošto je dobio podatke od Najgebauera, Bogišića i Miklošića, Teodor Momzen je 1873. godine objavio tri epigrafska spomenika sa Duklje (CIL III, 1705, 1706, 1707), među kojima se izdvaja počasni natpis posvećen caru Galijenu, koji mu podiže RES PUBLICA DOCLEATIUM. Iz fonda od 120 epigrafskih spomenika, do sada registrovanih, dvije trećine (sepulkralnog, votivnog i počasnog karaktera) su nestali u vremenu mnogobrojnih fizičkih destrukcija koje je doživljavala Duklja. Zahvaljujući doktoru Jovanu J. Martinoviću koji je u obimnoj studiji⁵ integralno objavio sve sačuvane natpise koji su nađeni na teritoriji današnje Crne Gore. Među njima se nalaze svi sačuvani sa Duklje.

S obzirom da je ovaj natpis karakterističan po svom sadržaju, prenosimo ga *ad litteram* iz pomenute Monografije (str. 164 natpis br. 173)

³ Arhiva Zavoda za zaštitu spomenika kulture.

⁴ Duklja, *Projekat arheoloških istraživanja, konzervacija i prezentacija*, Podgorica, 1997. (Autori: dr. Čedomir Marković, mr Jovan Martinović, Milan Pravilović, Mitra Cerović)

⁵ Jovan. J. Martinović, *Antički zapisi u Crnoj Gori* (Corpus Inscriptionum Latinarium et Graecarum Montenegro).

Ploča od krečnjaka predstavljala je zajedno sa sljedećom pločom dio velikoga votivnog natpisa, sastavljenog od čak šest ploča, u dnu kojih je tekao i povezivao ih posvetni natpis. Dimenzije te ploče su: 145x60x11 cm. Natpis je pokrivao čitavu površinu polja u osamnaest redova, izveden je slovima različite visine, od 4 do 7 cm, duboko urezanim i sjenčenim. Krajevi hasti svih slova završavaju trouglastim serifima, a takvi su i znaci distinkcije. Ploča pronađena 1892. godine ugrađena kao spolia u pod bazilike C ispred apside, slomljena je u više komada. Već 1907. godine postojalo je svega nekoliko fragmenata. Danas je natpis nestao, osim možda tri fragmenata.

M(arco)?FLAVIO M(arci) ?F(ilio)
 QVIR(ina tribu)
 BALBINO ANN(orum) ?XV
 HVIC DEFVNCT(o) ORD(o)
 MVN(icipi) DOCL(eatium) FVNS
 PVBL(icum) ET STATVAM
 (equ)EST(rem) DEC(revit) ITEM
 (primo DoCl.) HONORES
 QVA(n)TOS PE(r le)GES CAPER(e)
 [licuit et statuum] EQUEST(rem)
 ..... QVIR(ina tribu)
 ..... STATVAM
 ..... T(estamento) ?P(oni) ?I(ussit)
 M?FLAVIVS FRONTO
 ET FLAVIA TERTVLLA
 PARENTE(s) IMPENSA ADIECTA
 INAVRAVERVNT
 (Marcus Fla)VIVS FR(onto et .....)

Prevod:

Marku Flaviju, Markovu sinu,
 iz Kvirina tribusa,
 Balbinu, od godina 15,
 ovdje sahranjenome, vijeće
 municipija Dokleata pogreb
 javni i kip
 konjanički odredi. Takođe
 (kao prvome u Dokleji) počasti
 koliko po zakonima pripadati
 dolikuje, i kip konjanički
 ....., iz Kvirina tribusa

Ostaci antičke Duklje (snimio Rudolf Mosinger 1910)

..... kip
 ..... testamentom postaviti naloži.
Marko Flavije Fronto
 i **Flavija Tertula**,
 roditelji, troškom dodatnim
 pozlatiše
Marko Flavije Fronto i .....

Napomena: *Ta ploča s natpisom druga je po redu od šest ploča kojima je bilo najvjerovatnije obloženo postolje kipa mladoga Marka Balbina. Po rekonstrukciji kod Sticottija, na dnu svih ploča tekao je posvetni natpis, od koga je ovdje donesen prvi dio.*

Prvi nalaz sa nekropola antičke Doclee je čuvena podgorička čaša – objavljen je 1873. godine, što predstavlja važan datum za istorijat proučavanja Duklje. Ovaj nalaz (o čemu će kasnije biti više govora) je pobudio veliko interesovanje naučne javnosti a istovremeno bio podsticaj za dalja istraživanja ovog antičkog grada, bez sumnje najvećeg i najznačajnijeg u jugoistočnom dijelu rimske provincije Dalmacije.⁶ Podgorička čaša, koja je slučajno iskopana 1873. godine na prostoru zapadne dukljanske nekropole,⁷ jedna je od najdragocjenijih otuđenih kulturnih vrijednosti Crne Gore. S obzirom da se radilo o jedinstvenom nalazu ove vrste, logično je da je to izazvalo pažnju kulturne i naučne evropske javnosti. Zapravo ovaj nalaz dao je podsticaj za istraživanje na ovom lokalitetu. O pogoričkoj čaši prvi je naučnu javnost obavijestio A. Dumont, tadašnji direktor francuske arheološke škole u Atini.⁸

Podstaknut navedenim napisima, ruševine Duklje posjetio je 1879. godine tadašnji francuski konzul u Dubrovniku Priko de Sent – Mari (Pricot de Sainte – Marie).⁹ Konzul sa svog putovanja i posjete ruinama Duklje u svom izvještaju pominje ostatke foruma sa bazilikom kao i tridesetak grobnih humki, od kojih je jednu „iskopao na brzinu“. U izvještaju konzul Priko (1879, Akademija lijepih umjetnosti, Pariz, časopis Revue Archeologique), između ostalog piše: „Na sjeverozapadu se primjećuju mnogobrojni tumuli. Iskopao sam jedan na varvarski način odozgo zato što sam ostao na Dokleji samo nekoliko sati. Pošto sam podigao humus naišao sam na tri velike opeke ispod kojih se nalazio grob ozidan od krečnjaka, dug 1,80 m. i širok 0,60 m. a visok 0,85 m. On sadrži dvije lobanje, tibije, fr. gvozdene mača (?) i djelove stakla, ostatke posude velikog trbuha i jedan veliki tanjir isto od stakla, neornamentisan. Ima okolo tridesetak sličnih grobova za iskopavanje u kojima bi se sigurno našlo veliko bogatstvo“.¹⁰

6 Antička Duklja o.c.

7 *Antička Duklja, Nekropole*, Titograd, 1985, (Autori: Aleksandrina Cermanović – Kuzmanović, Olivera Žižić – Velimirović, Dragoslav Srejović).

8 A. Dumont, „Bulletin de la Societe nationale des antiquaires de France“, 1873, 71-75. (Citirano prema: Mirjana Ljubinković – Corović, *Ranohrišćanska staklena čaša iz Duklje*, Materijali IV, VII kongres arheologa Jugoslavije 1966, Beograd, 1967, 85 – 91.

9 Piero Sticotti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Beč 1913, (Podgorica 1999).

10 Duklja, PROJEKAT, o.c. 37.

Dvije godine kasnije (1881), francusko ministarstvo prosvjete šalje poručnika M. T. Saskog koji je, uz neka vizuelna zapažanja, dao i prvi situacioni plan ostatka antičke Duklje.¹¹

U želji da Crnu Goru predstavi u što ljepšem svijetu kultumoj Evropi, a i sam zainteresovan za „istraživanje starina“, knjaz Nikola, koristeći dio novčanih sredstava dobijenih iz Rusije za izgradnju puteva, angažuje ruskog naučnika P. A. Rovinskog za arheološka istraživanja na Duklji. Ruski naučnik P. A. Rovinski je pokazao veliko interesovanje za Duklji i ostale arheološke lokalitete u Crnoj Gori. Tu pogodnost koristi knjaz Nikola i radove na istraživanju na Duklji povjerava ovom poznatom naučniku. Interesantno je da je Rovinski imao

šezdeset godina kada je počeo da kopa Duklju, ali je režim rada i organizaciju posla vrlo ozbiljno sprovodio. Primjera radi, radovi su počinjali ujutro u pet i šest sati, a završavali uveče između šest i sedam sati. Na podne je bio odmor od dva sata kao i na svake dva do dva ipo sata pauza od petnaest do dvadeset minuta – tako da je efektni rad dnevno bio punih deset sati. Prvo je bilo angažovano oko trista radnika, a kasnije između sto i sto pedeset, jer je smatrao da je dovoljno između 25 i 50. Njegovu želju nije poštovao Knjaz, kojemu je bio cilj da obezbijedi i minimalne zarade većem broju ljudi i tako ublaži posledice velike gladi koja je tih godina harala Crnom Gorom.

Budući da se nije radilo o sistematskim već o probnim iskopavanjima, za početak radova odabrao je sredinu grada, jer su na ovom prostoru zapažani znatni ostaci zidova (Rovinski pretpostavlja da je to pripadalo hramu dukljanske arhiepiskopije). Međutim, otkrio je rimsku Baziliku. Njemu pripada zasluga za otkrivanje foruma, niza okolnih zgrada, brojnih spomenika, natpisa, fragmenata dekorativne arhitektonske plastike, brojnih djelova arhitektonskih konstrukcija (stubova, greda, kapitela).¹² Ozbiljnije zamjerke u njegovom iskopavanju na Duklji odnose se na nedostatak bližih podataka o svim tim nalazima. Nema informacija o mjestu nalaza, uslovima nalaza, a nema ni opisa ni crteža ni fotografije kao ni inventar nalaza.¹³ On je uspio da locira i majdane iz kojih se Duklja snabdijevala kamenom. Jedan se nalazio na obližnjoj glavici, a druga dva na lokalitetima Visočica i Majjat

Pavle Rovinski (desno) prilikom iskopavanja na Duklji

¹¹ Sticotti, o.c.

¹² Čedomir Marković, *Rovinski kao arheolog*

¹³ Čedomir Marković, o.c.

iza Spuža. Interesantna su zapažanja Rovinskog o radnicima koji su učestvovali u iskopavanju Duklje. O njima se pohvalno izražava, navodeći da su brzo shvatili značaj onoga što rade. Posebno ističe Pipere. Naravno ima i lijehih i onih koji zabušavaju, istina u manjem broju. Radovi na Duklji su počeli 22. januara i trajali do 11. februara 1890., godine. Nastavljeni su iste godine od 16. aprila do 8. maja. Tokom 1891. i 1892. godine radovima na Duklji je takođe rukovodio Rovinski. Vrlo karakteristični su izvještaji Rovinskog iz godine 1890., kada u svom prvom izvještaju o iskopavanjima na Duklji napominje da se ovi razni predmeti pronalaze svake godine i prodaju u Kotoru ili stranim putnicima. Taj se posao obavljao bez ikakve kontrole od strane nadležnih vlasti, tako da su neki dragocjeni objekti nepovratno odlutali van granica naše države. Rovinski je još krajem osamdesetih godina prošlog vijeka mogao da konstatuje da se nijedna građevina u Podgorici ili okolini nije podigla a da se nije koristio obrađeni kamen sa Duklje, ponekad sa rezbarijom i natpisom. Ako se podizala crkva ili džamija, ako je potrebna ploča za grob ili kamen za mostove, sve se otuda uzimalo i taj proces siromašenja Duklje i raznošenje tog njenog kamena i njenih konstruktivnih djelova kao i drugih raznih stvari manje i veće vrijednosti, traje više od hiljadu godina, te je shvatljivo da je poslije takvog pustošenja vrlo malo ostalo na površini zemlje. Kratko rečeno, Duklja je kroz vjekove služila kao bogati kameni majdan za sve vrste građevine i za svakoga.¹⁴ Rovinski navodi kako je poneki kamen bio tako težak da ga je jedva moglo prevnuti deset ljudi. Sudeći po raznim arhitektonskim motivima sklonjenim u raniji dvorac na Kruševcu, kao i onih nekoliko ostataka u samoj Duklji, jasno je da je ovaj antički grad bio ekonomski napredan i bogat i ukrašen velelepniim građevinama.

Iz dopisa:¹⁵

Narodna republika Crna Gora
Arheološka zbirka
Broj: 1.-
Titograd, 5. januara 1963.g.

ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE NRCG CETINJE

Savjet Arheološke zbirke u Titogradu saglasio se načelno sa predlogom Arheološkog instituta SAN po kome bi se vratili na Duklju svi odnijeti objekti sa ovog lokaliteta, koji su sačuvani i do kojih se može doći.

Već u toku ovog mjeseca vraćeni bi bili na Duklju spomenici sa Kruševca /37 kamenih blokova: nadgrobnni spomenici, kapitoli, sačuvana plastika itd/ i sa Rogamskog groblja /stubovi, nadgrobnni spomenici itd/.

Uprava Zbirke riješila je sva sporna pitanja u vezi prenošenja ovih spomenika sa dosadašnjim imaočima ovih spomenika.

¹⁴ Milutin Plamenac, *Arheološka iskopavanja u Duklji*, „Prosvjetni rad“, 1954, 7
¹⁵ Arhiva Republičkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture.

Moli se Zavod da da načelno odobrenje u vezi vraćanja ovih spomenika na Duklju. Vraćanje će se izvršiti pod stručnim nadzorom službenika Zbirke tako da će otpasti mogućnost njihovog oštećenja u toku prenosa.

Upravnik
Arheološke zbirke
Marko Kažić

Rovinskog oduševljavaju divni kapiteli sa obradom akantovog lišća koje se završava jonskim volutama; na razne konsolle bogato ukrašene, na figuralne bareljefe i t.d. Rovinski kaže da nema skoro ni jednog kamena na kome ne bi bilo nekih rezbarija i napominje da su se Piperi divili ovim radovima govoreći: „Ni iz krtole nećeš tako izrezat kao što su ovi rezali iz kamena“.

Lazar Tomanović, između ostalog, prilikom posjete Duklji 1890. godine „Najponizniju odanost“ Gospodaru izražava na sljedeći način: „Najposlije mi je to kazati da se ni malo zemlje nije kopalo uzalud, nego gdje se započelo kopati, tu se odmah stala otkrivati Bazilika. Na moje pitanje, da li je bilo kakvoga znaka iznad zemlje te je baš tu radnja otpočeta dobio sam sledeći odgovor: Prije nego je radnja otpočeta dolazilo je Njegovo Visočanstvo s pratnjom na lice mjesta i tu se povela riječ, odakle bi najbolje bilo radnju započeti, ali je svakome trudno bilo reći, jer što je ko mogao znati što je pod zemljom i svi su očekivali da sam Gospodar mjesto označi, koji opazivši to reče: - E, dobro, neka se ovdje radnja počne, udarivši štapom ondje baš gdje je stojao. I tu su baš pod zemljom ležali veličanstveni spomenici stare arhitekture kojoj se mi danas divimo“.¹⁶

Ostaci antičke Duklje (snimio Rudolf Mosingler 1910)

Tako je, zahvaljujući Gospodaru kao „vrsnom i iskusnom arheologu i stručnjaku“ za antički urbanizam i arhitekturu otkriveno pravo mjesto gdje treba započeti sa istraživanjem Dukljanskog foruma. A ON je predstavljen kao u svoje vrijeme grčki bogovi koji svojim trozupcem otkrivaju tajne MAJKE ZEMLJE!

Zahvaljujući ministru Tomanoviću i ostalim evetefendijama, dođosmo do saznanja da Nikola nije samo doktorirao na Crnogorcima, nego da je bio onipotentni stručnjak pa evo i arheolog! Da su svoju „najponizniju odanost“ izražavali su Crnogorci svom Gospodaru je zapravo potvrda da se kod nas Crnogoraca sve brže mijenja nego mentalitet, jer ipak postoji „Specificum Montenegrinum“. Još uvijek nijesmo dostigli laskavost nekadašnjih francuskih profesionalnih ulizica koji svoga kralja Luja XVI prozvaše „Kralj Sunce“. Rovinski je naročitu

¹⁶ Tomanović Lazar, *O Duklji (Dioclea)*, „Nova Zeta“, II, Cetinje 1890, 71-75.

pažnju posvećivao nalazima novca, što se vidi iz pedantno sačinjenog popisa a što je predaju knjazu Nikoli s preporukom da budu izloženi u budućem muzeju na Cetinju. Izgubio se trag brojnim predmetima, posebno rimskom novcu i lapidima. Kao primjer krajnje nebrige navodimo: prilikom sanacije Zetskog doma poslije zemljotresa (1979) nađena je u šutu ispod poda stela sa reljefnom predstavom boga Merkura.

I ondašnja štampa piše o nedovoljnoj brizi o eksponatima donesenim iz Duklje na Cetinje. „Starine, što je gospodin Rovinski našao pri iskopavanju na Duklji i pribrao u Čitaonici, naode se zabataljene“. (S. R.)¹⁷

Bez ikakve rezerve možemo konstatovati da se dobar dio pokretnog spomeničkog fonda sa Duklje nalazi(o) u vlasništvu raznih „kolekcionara“. Što su vlasnici uradili sa ovim predmetima, samo možemo da nagađamo, da li su još uvijek u Crnoj Gori kao svojina „patriota i ljubitelja antike“ ili su prodajom ili preprodajom odavno van granica naše države. I jedno i drugo je moguće. Jedno je izvjesno, „rekognosciranje“ dukljanskog terena od strane domaćih stručnjaka uz pomoć eksperata, bila su veoma česta a za posljedicu su imala, nerijetko, i vandalske pljačke. Jer je „odnošeno sve što je bilo od koristi za domaću upotrebu...“¹⁸

Nedostatak finansijskih sredstava i stručnog kadra, kao i bolest Rovinskog, uzrokovali su da dalja arheološka istraživanja na Duklji, već 1893. godine vodi a istovremeno finansira mlada stručna ekipa oksfordskih arheologa pod rukovodstvom A. R. Munroa. Prema arhivskom materijalu, tadašnji ministar inostranih djela Gavro Vuković uputio je pismo (16. avgust 1893.) Jovanu Lazoviću, okružnom kapetanu u Podgorici, o uslovima pod kojima je trebalo da A. R. Munro vrši istraživanja na Duklji. Zbog aktuelnosti teme, prenosimo *ad litteram* pismo:

„G. J. Lazoviću, okružnom kapetanu, Podgorica

Tamo dolazi g. Artur Munro, profesor oksfordskog univerziteta da preduzme kopanje Dokleje. Njemu je dato dozvoljenje pod ovim uslovima:

1. Cio rad prekopavanja da bude o njegovom trošku.
2. Sve što se iskopa da se dijeli između njega i države napoli. (podvukao S. R.)
3. Da se oduzima zemlja privatnih ljudi, ako bi bilo od potrebe za kopanje, i to po stimi dobrih ljudi, a on da isplaćuje što se nađe za pravo. To stimovanje treba da bude pod vašim nadzorom, a vi dobro gledajte da se pri stimovanju ne bude prećerivalo.
4. Radnja pod gomijim uslovima trajaće samo do 1. oktobra tek. god. pa će se nanovo ugovarati ako se radnja produži. (podvukao S. R.)

Vi s vaše strane treba da se postarate da preduzimaču radnja omili kako bi produžio kopanje što više. (podvukao S. R.)

G. Rovinski prisustvovaće kao delegat državni pri iskopavanju. On će se za sve što mu bude od preše na vas obraćati a vi da ste mu u svemu na ruci.

Cetinje, 16. avgusta 1893, No 737“.¹⁹

Izveštaj sa ovih istraživanja objavljen je 1896. godine, a rezultate istraživanja objavio je u

¹⁷ Glas Crnogorca, 6. decembar 1896. godine

¹⁸ Arhiv Crne Gore (ACG), Ministarstvo unutrašnjih djela (MUD), jun 1895.

¹⁹ ACG, Ministarstvo inostranih djela (MID), 1893, 737 (Citirano prema: Đoko Pejović, *Prilog proučavanja Duklje*, „Stvaranje“, br. 11/5, Titograd 1956, 354-356).

monografskom djelu „Die Romichen Stadt Doclea in Montenegro“ 1913. godine Piero Stikoti, u saradnji sa L. Jelićem i Ć. Ivekovićem. Stikoti je u ovom djelu prikupio sve raspoložive podatke o grobovima koji su otkriveni u Duklji i utvrdio je postojanje dvije velike nekropole.²⁰

Peru Vučkoviću, tadašnjem ministru prosvjete i crkvenijeh poslova Crne Gore, vrlo interesantna je bila stara Duklja kao „jedno ogromno mrtvo kulturno blago“, koje bi trebalo iznijeti na svjetlost dana od „čega bi Crna Gora imala, kako moralnu, tako i materijalnu korist“. Zato i predlaže osnivanje Narodnog muzeja, koji bi, po njegovom mišljenju, mogao biti samo na Cetinju ili u Podgorici. Istovremeno bi se sačuvalo to blago od svakodnevnog raznošenja i uništavanja. Olakšavajuću okolnost za istraživanje „starog groblja“ (misli na nekropole, prim. S. R) i raskopavanje stare Duklje, Vučković vidi u činjenici „jer se raspolagalo sa jeftinom radnom snagom u vidu mnogih pribjeglica, a koristi od ovog rada, pored kulturno moralnih, bile bi velike i sa materijalne strane“. On pretpostavlja da bi Narodni muzej sa rijetkim starinama i rekonstruisana Duklja, postali privlačni centri za mnogobrojne turiste i druga lica, „koja u naučnoj svrsi često posjećuju Crnu Goru“. Još jednu pogodnost za svoje prijedloge ministar vidi, da bi se uz povećanje saobraćaja „povećao i opticaj stranog novca, što bi uticalo na blagostanje naroda“. Kao ozbiljnu poteškoću za realizaciju ovog predloga vidi u tome što je

Ostaci antičke Duklje početkom XX vijeka

„Kralj Nikola bio zavještao starine Duklje svojoj kćeri knjeginji Zorki“.²¹ (podvukao S. R). Vučković smatra da bi se taj problem riješio obavezom Ministarstva prosvjete i crkvenijeh poslova da se „svaki duplikat koji bi pri iskopavanju bio pronađen imao smatrati svojinom supruga pok. Zorke, Kralja Srbije, Petra I“ (podvukao S. R).

U periodu od 28. juna 1954. godine do 20. januara 1965. godine vršena su arheološka istraživanja na Duklji, koja, prema mišljenju stručnjaka, spadaju u najznačajnije arheološke zahvate koji su tih godina preduzeti na teritoriji ondašnje Jugoslavije. Tridesetak godina kasnije nastavljena su istraživanja manjeg obima (južni sektor grada), a sljedeće 1996. godine izvršena su zaštitna arheološka istraživanja na prostoru zapadne nekropole.

Od početka arheoloških radova do danas, ovaj izuzetni antički grad doživio je mnoge povrede koje su degradirale njegove vrijednosti. Punihi pedeset godina otkrivena (možda bi

20 *Antička Duklja, Nekropole*, Cetinje 1975 (autori: Aleksandrina Cermanović – Kuzmanović, Olivera Velimirović – Žižić, Dragoslav Srejović).

21 ACG, Ministarstvo prosvjete i crkvenijeh poslova, (MP i CP) Cetinje, 1910, 19. oktobra, inv. br. 2400, citirano prema o. c.

bilo bolje da je ostala, kao „tajna“ pod zemljom) gradska arhitektura je bila bez ikakve zaštite.

Poslijeratna „izgradnja i obnova“ uzela je veliki obol ostacima Dodele. Izgradnjom željezničke pruge Titograd – Nikšić 1947/8. godine izvršena je najteža povreda lokaliteta. Tada je, nažalost, dio pruge u dužini od oko 500 metara trasiran preko sredine lokaliteta. Uništavajući otkrivene ostatke arhitekture, ugrađivani su elementi dekorativne plastike i u nasip pruge. Tako je ovaj varvarski čin, za koji možda neki i danas imaju opravdanje, (!)

Perjanik na stubu iz Duklje ispred dvorca na Kruševcu (početak XX vijeka)

prigušio jedan dio građevina i progutao dosta konstruktivnih – anatomskih djelova stare Duklje.

Ovakve i slične nadgradnje koštaju veoma skupo našu kulturnu baštinu, degradirajući, usput, i vrijednosti pejzaža. Ovakvi ataci nijesu pošteđeli ni naše Primorje, gdje su zbog betonskog utilitarizma i malograđanskog primitivizma, podizani objekti, mahom arhitektonska nedonošćad a služe vlasnicima, ne samo za stanovanje nego i za profit i sticanje društvenog prestiža, ustvari njihovo glavno oružje u malograđanskom nadmetanju. Postoje privatne zbirke, ne samo na primorju nego i u unutrašnjosti, kojima se diče mnoge ovovremene mecene. Oni se teško odvajaju od svojih omiljenih eksponata.

Zavod za zaštitu spomenika kulture Cme Gore, odmah poslije osnivanja, donio je rješenje (28. jula 1949. godine) br. 496 kojim se čitav arheološki lokalitet Duklja stavlja pod zaštitu zakona. Izvršena je preregistracija (1961), a shodno obavezama iz novog Zakona o zaštiti

spomenika kulture u Crnoj Gori, koji je stupio na snagu 1991. godine, izvršena je ponovna preregistracija. Tada je, prema kriterijumima iz istog Zakona, Duklja proglašena spomenikom kulture I kategorije, odnosno spomenikom od izuzetnog značaja. (podvukao S. R.)

Koliko je stavljanje pod zaštitu Zakona moglo Duklju (i ne samo nju) spasiti od daljih divljanja i devastacija od raznih savremenih pirata i učenih neimara, pokazuju sljedeći primjeri. Stara praksa je nastavljena. Bez obzira što je Zavod blagovremeno djelovao, povrede lokaliteta su se i dalje dešavale. Postavljanjem telefonske i električne linije preko Duklje (iako duž periferije) kopanjem rupa za stubove na više mjesta prekopani su i za nauku uništeni kulturni slojevi.

Polovinom 1957. godine, opet bez dozvole Zavoda, vodna zajednica iz Titograda, preko ljubljanskog preduzeća Gradis počela je sa montiranjem baraka i drugih konstrukcija za betonske prefabrikate potrebne za izvođenje melioracionih radova u Bijelopavličkoj ravnici. Kopanjem temelja za formiranje betonske osnove za montažne barake i druge konstrukcije,

izvršena je povreda znatnog prostora na jugozapadnom dijelu Duklje.²² Na intervenciju tadašnjeg Izvršnog vijeća NRČG prekinuti su radovi, barake i konstrukcije su dislocirane, ali je niz betonskih osnova ostao.

Da se ne bi prekinula tradicija degradiranja Duklje postarala se 1960. godine Uprava za puteve iz Titograda, a po nalogu LOO Titograd da, bez saglasnosti Zavoda, gradi kotski put preko Duklje. Novi put je trasiran po pravcu starog, čija širina je bila nepuna 2 metra, s tim što je novi proširen na pet metara, tako zadirući u neistraženi dio terena. Tom prilikom je proširenjem postojećeg puta formirana nova podloga od tucanika u koju su ugrađivani i dijelovi građevina sa Duklje, a kopanjem je povrijeđena i jedna obližnja građevina sa mozaikom. Na ovaj način, pored direktne štete na objektima, pokretnim nalazima i kulturnim slojevima, infiltracija saobraćaja doprinosila je postepenom ruiniranju partija Duklje lociranih duž puta.

Podizanjem velike trafostanice na jugoistočnoj nekropoli razoreno je ko zna koliko grobova sa bogatim i dragocjenim priložima: nakit, staklene, keramičke posude, monete i sl...²³ Tokom 1962. godine preduzeće Dalekovod otpočelo je postavljanje velikih željeznih stubova preko lokaliteta. Bez obzira na intervenciju da se radovi obustave (prva pozitivna intervencija lokalnih vlasti u vezi sa Dukljom), zbog već poodmaklih radova, uništeno je preko 200 kvadratnih metara neispitane površine. Tada je stručna komisija utvrdila da je u temeljima stuba, postavljenog u blizini škole, znatno povrijeđen neki građevinski objekat, otkopan određen broj pokretnih nalaza, a kod drugog stuba desila se povreda kulturnih slojeva sa bogatim fondom pokretnih nalaza.²⁴ Iste godine (1962) traženo je da se stubovi uklone, što nije ni do danas učinjeno.

U nizu povreda spada i asfaltiranje postojećeg trasiranog puta sa tucanikom. Značajno je napomenuti da postoji realna mogućnost da se jedan njegov dio poklapa sa drugom

Antička Duklja (oko 1910)

22 Duklja, *Projekat*, o.c.

23 Olivera Velimirović – Žižić, *Stikotijeva „Duklja“ – Pogovar*, 242 (P. Sticotti, *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, Podgorica 1999).

24 Duklja, *Projekat*, o.c.

glavnom ulicom antičke Duklje, koju bi u budućim iskopavanjima trebalo precizno utvrditi, pa će to, moguće, dovesti do potrebe njegovog pomjeranja ili izmještanja.²⁵

Uz učestale povrede, nastavljeno je sa bespravnom izgradnjom privatnih objekata (stambenih zgrada, garaža...) kako na samom lokalitetu tako u njegovoj tzv. zaštićenoj kontakt zoni. Na nekim mjestima novoizgrađeni objekti su prislonjeni uz same bedeme Duklje, dok je na istočnom bedemu probijen otvor za ulaz u imanje i garažu. Na taj način, a na našu veliku sramotu, stvaraju se novi prostori za nove namjene, a vrijednosti istorijske i kulturne sredine se postepeno gube, jer jedna greška lančano povlači niz drugih. I ovo su svojevrсна otuđenja i legalne pljačke i uništavanja kulturnih vrijednosti.

U pogovoru prevoda Sikotijevog teksta o Duklji, Olivera Velimirović – Žižić je konstatovala sljedeće: „Ovolika ugroženost lokaliteta navodi na razmišljanje i traženje nekih drugih razloga, mnogo dubljih, suptilnijih, opasnijih od onih, kako ih najčešće nazivamo, fizičkih povreda. No, Duklja svojim obrisima podsjeća na brod koji ne tone, natovaren bremenom vremena, draguljima kulture, istorije, usidren na bistrim vodama Zete – Morače, očekuje zamajac novih istraživanja i nadati se da će Duklja, jednog dana, ipak postati prepoznatljiv ukras Cme Gore, poznat u svijetu kao kulturna i turistička atrakcija“.²⁶

Iako je Duklja kako smo naveli 28. jula 1949. godine pod brojem 496 stavljena pod zaštitu Zakona, problemi sa njenom devastacijom od raznih „putnika namjernika“, domaćih „istraživača“ i nedovoljnog razumijevanja odgovorne vlasti nastavljaju, što se vidi iz sljedećih arhivskih podataka.

Ministarstvo prosvjete odjeljenje 6 broj 15077, Cetinje 27.08.1949. godine, predmet Ugrožavanje arheoloških nalazišta na terenu Duklje: „Obaviješteni smo da se nastavlja sa neodgovornim uništavanjem na terenu stare Duklje. Molimo Zavod da po prednjem preduzme hitne mjere a ukoliko bi bilo potrebno mogla bi se odrediti jedna komisija pod rukovodstvom Zavoda koja bi ispitala navedeni slučaj.“²⁷

Uzalud je tadašnji direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture Milutin Plamenac dostavljao raspise svim sreskim, gradskim i narodnim odborima što se vidi iz pomenutog akta.

Narodna republika Cma Gora, Zavod za zaštitu spomenika kulture br. 47, Cetinje, 30.10.1948.

„Svima sreskim, gradskim narodnim odborima

Ovaj Zavod je obaviješten da se pojavljuju kupci ili posrednici iz NRCG i drugih republika za otkup raznih umjetničkih, muzeoloških i drugih objekata kulturno istorijske vrednosti, a koji nijesu stavljeni pod državnu zaštitu. Pošto pomenuti objekti predstavljaju riznicu našeg narodnog blaga i spadaju u posjed ove republike i kao takvi karakterišu pojedine faze kulturno i umjetničkog uspona mnogih krajeva NRCG to se molite da spriječite svako otuđivanje naznačenih predmeta. Za svaki pojedinačni slučaj eventualnog otuđivanja

²⁵ Ibid.

²⁶ Olivera Velimirović – Žižić, Stikotijeva „Duklja“ – Pogovor, str. 242 (P. Sticotti, Rimski grad Doclea u Cmoj Gori, Podgorica 1999).

²⁷ Arhiva Republičkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture.

potrebna je saglasnost Zavoda za zaštitu spomenika kulture ili izrično odobrenje Savezne Vlade. O prednjem izvijestite sve narodne odbore u vašem području i potvrdite prijem ovog akta.

Direktor Milutin Plamenac.²⁸

Prilikom sastanka Koordinacionog odbora arheologa FNRJ u Budvi maja mjeseca 1952. godine posjetili su lokalitet Duklja. Članovi Koordinacionog odbora detaljno su obišli samo nalazište u Duklji i konstatovali realno stanje spomenika na terenu:

„Na antičkom nalazištu u Duklji mogu se zapaziti mnoga oštećenja koja potiču iz dva osnovna razloga: 1) od opšte zanemarenosti samoga lokaliteta, koji se u dovoljnoj mjeri ne čuva a na njemu se ne preduzimaju ni konzervatorski radovi; 2) od sprovođenja željezničke pruge kroz sam lokalitet. Iako ovaj posljednji razlog predstavlja sam po sebi nečuven primjer vandalizma i neodgovornog odnošenja prema jednom arheološkom lokalitetu svjetskoga glasa, čime je našoj nauci i kulturi nanijeta sramota, ipak se opšta zanemarenost terena mora istaći kao osnovni razlog propadanja i svakodnevnog uništavanja. Ono nastaje na tri osnovna načina: a) prirodnim dejstvom atmosferilija i meteorskih voda protiv koga do sada nisu uopšte preduzete nikakve mjere zaštite; b) djelovanjem čovjeka, jer zidine stare Duklje služe kao majdan građevinskog materijala isto onako kako je to slučaj i na mnogim drugim antičkim lokalitetima. Ovakvo uništavanje vrši se na očigled, javno, a da, izgleda, protiv toga nisu preduzete odgovarajuće mjere. U momentu kada su članovi Koordinacionog odbora napuštali teren pojavio se na njemu jedan kamion koji je očigledno poslat da sa ruševina antičkog grada uzme građevinski materijal; 3) djelovanjem stoke

Ostaci kamene plastike

koja slobodno pase po cijelom terenu antičkog nalazišta i nanosi mu velike štete, gazeći po inače rasklimatanim ruševinama antičkih zidina. Svakako se dejstvu ovih faktora ima pripisati zapažanje prof. Novaka da su mnoge zidine antičkih građevina danas u znatno lošijem stanju nego što su to bile prije II svjetskog rata. Kod ruševina pojedinih zgrada moglo se potpuno jasno vidjeti da je iz njih kamen vađen prilično davno i da oštećenje ne može stajati u vezi sa varvarskim rušenjem radi podizanja nasipa za željezničku prugu.

Što se tiče same pruge ona je: a) nanijela veća ili manja oštećenja pojedinim građevinama antičke Duklje pošto je prošla kroz njih ili se nalazi u njihovoj neposrednoj blizini. Tako je pruga Nikšić - Titograd uništila veći dio inače odlično očuvanih gradskih bedema, čime je

²⁸ Ibid.

oštećena jedna lijepa i rijetka cjelina antičkog spomenika. Napominjem da se sva oštećenja ne mogu u potpunosti ocijeniti, pošto je pruga prošla i preko djelova Duklje na kojima ranije nisu bila vršena iskopavanja, te se ne zna tačno kakve su zgrade mogle ovdje postojati i u kojoj su mjeri one oštećene; b) upropastila cjelinu arheološkog lokaliteta, unoseći u ambijent jednog dobro očuvanog antičkog nalazišta potpuno neestetsko kvarenje nasipom kojim nekoliko puta dnevno prolazi željeznica. Time je Duklja izgubila ne samo arheološki lokalitet, već i kao turistička atrakcija. U ovom stanju u kome je danas ona se ne smije bez sramote po nas pokazati nijednom strancu.

Zapuštenost Duklje dolazi do izražaja i u tome što po cijelom terenu leže rasuti fragmenti arhitekture i skulpture koji su danas izdvojeni od svoje ranije cjeline, pa su pušteni da propadaju a da se za njihovu zaštitu ne preduzimaju nikakvi koraci. Radi objektivne informacije moram istaći da na samom terenu postoji čuvar (jedna starica koja stanuje u manjoj kući u samoj Dode-i), ali je ona nemoćna da teren zaštićuje od oštećenja, da kontroliše sve što se na njemu događa i naročito da ga održava.²⁹

Zavod se nažalost, morao svojevremeno baviti, odnosno boriti i protiv ovakvih pojava, što se vidi iz sljedećeg akta.

Zavod za zaštitu spomenika kulture, broj 496 od 28.07.1949.g. šalje dopis Sreskom narodnom odboru Titograd:

„U vezi sa zaštitom Duklje (i evidentiranjem današnjeg stanja konstatovano je: da je jedan dio stare porušene crkve (apside) koja se nalazi u neposrednoj blizini škole, pretvori u neku vrstu đačkog klozeta. Ovakav jedan postupak i odnos prema staroj istorijskoj Duklji a naročito sa znanjem školskih vlasti, za svaku je osudu...”

Posebnu pažnju ćemo posvetiti tzv. Podgoričkoj čaši i pokušati da pođemo tragom njenog itinerarija od Duklje do Lenjingrada, odnosno Peterburga. Interesantne podatke o čuvenom dukljanskom staklu nalazimo u prikazu koji je objavljen 1878. godine u „Bulletino di archeologia dalmata“, pod naslovom *Značajni stakleni tanjir iz Podgorice*, danas u muzeju Vasilevski u Parizu, koji u prevodu (Milutin Plamenac) glasi:

„Riječ je o jednom figuralnom hrišćanskom staklu koje je nađeno prije 1874. godine u Podgorici, gradu, koji nije udaljen više od 4 km. od ruševina Duklje, starog dalmatinskog grada, koji danas pripada Crnoj Gori. Prvo obavještenje i skica bile su dostavljene g. de Rosiju od strane direktora francuske škole u Atini g. Dimona koji je vidio original u Skadru, u muzeju g. Peroa italijanskog konzula, nedavno ubijenog u Bosni. Na ovom staklu su uobljene iste biblijske scene koje se vide na nadgrobnim figuralnim spomenicima rimskog predgrađa... Jedna je od ovih scena u natpisu objašnjena, opširnije od drugih i služi kao naročiti argumenat u članku koji je objavljen u drugoj tromjesečnoj svesci god. 1877”.³⁰

O ovome značajnom staklu dao je kratak osvrt de Rossi u *Bull. di archeol. crist.* god. 1874. ali je želio da svojim očima vidi original, ili barem njegov otisak. No, pošto je vlasnik stakla iz Duklje bio premješten u Sarajevo, to na pisma koja su mu upućivana nije odgovarao, jer mu vjerovatno nijesu bila dostavljana. Međutim, dok je g. Rossi bio u posjeti u Parizu, g. A.

²⁹ Ibid.

³⁰ Milutin Plamenac, *Čuveno staklo iz Duklje*, „Istorijski zapisi“, 1949, knj. IV, 1949, sv. 4-6.

Vasiljevski pozvao ga je da vidi stakleni tanjir iz Duklje. Od njega je saznao kako je, pročitavši *Bulletino* iz 1874. god. gorio od želje da dođe u posjed ovog dukljanskog stakla; štaviše išao je lično u Bosnu da ga potraži i nije imao mira sve dok nije uspio da do njega dođe... „Najvažnija i dosta komplikovana kompozicija u kurzivu počinje: *Petrus virga...* i koja zahtijeva pažljivu reviziju, čitava je, dok je na putu tanjir pretrpio neke lakše povrede“. Za dukljansko staklo, između ostalog, Plamenac kaže da je jedinstven primjer figuralne kompozicije na staklu i dosta rijedak egzemplar u svom žanru i konstatuje da bi traganja za ovim dukljanskim tanjirima možda pasionirala mnoge arheologe i istoričare umjetnosti. U istom prikazu (Plamenac, o. c.) autor kaže: „Mada nema nekih vidnih tragova o postojanju peći za livenje stakla, naše je duboko uvjerenje da je u Duklji cvjetala ova industrija, koja je svojim izuzetnim kvalitetom privlačila (i izradom) pažnju dobrih poznavalaca i arheologa u prošlosti. Naše gledište potkrepljuje i činjenica što okolina Duklje obiluje glavnim sirovinama za izradu stakla, kao i to da je ovakvih nalaza bilo u većem broju i da su arheolozi i muzeolozi rado kupovali dukljansko staklo. I danas se prepričava kako su još za vrijeme Turaka naučnici iz inostranstva otkupljivali ovo staklo bez obzira na njegovu cijenu.“ Ovom temom se dosta dugo bavio E. L. Blanc,³¹ a precizne podatke je objavio i H. Lecircq.³² Posebnu raspravu o dukljanskom tanjiru ima P. Levi,³³ koji je potencirao neke ikonografske probleme njene dekoracije. O staklenoj dukljanskoj čaši (tanjiru) u našoj literaturi najpreglednije i najpreciznije je pisala Mirjana Ljubinković – Čorović.³⁴ Stoga ćemo se držati njenih zaključaka i zapažanja.

Čaša, otvora 24 cm. u prečniku, u obliku nevelike posude koja se širi od dna prema obodu, načinjena je od prozračnog bezbojnog stakla. Unutrašnjost posude ugravirana je crtežima kompozicija i slovima latinskih natpisa koji tumače kompozicije. (Žrtva Avramova je u medaljonu, na dnu čaše predstavljena u kamenitom pejzažu, dok čitavom scenom dominira frontalna Avramova figura a desno od nje predstavljen je Isak u pokretu. Ruka Božija i žrtveni ovan predstavljeni su lijevo od Avrama). Obodom čaše predstavljene su scene iz Starog i Novog zavjeta, od kojih je naročito interesantna: Petar, a ne Mojsije, stvara izvor i to dodiri drveta a ne dodiri stijene – *Petrus virga perquoset fontes ciperunt quorere*. Analizirajući čašu, Ljubinković (o. c. str. 86) konstatuje: „...Izbor tema pripada poznatom ranohrišćanskom repertoaru, koji se koristi već od početka IV vijeka po katakombama, na sarkofazima, na predmetima tzv. primijenjene umjetnosti uopšte, i što nas specijalno interesuje: na staklenim čašama tipa podgoričke čaše ... gotovo svi ranohrišćanski objekti na kojima se ove scene nalaze vezani su direktno za kult mrtvih...“ Ljubinković – Čorović zaključuje da se i stilska obrada dukljanske čaše razlikuje od ostalih sličnih čaša. Takođe konstatuje da su na njoj karakteristična dva potpuno različita stila u obradi figura i navodi: „Sve figure su obučene u karakteristično odijelo načinjeno od tkanina sa trakastim

31 E. L. Blanc, *Etudes sur les sarcophages chretiens de la ville d'Aries, Paris 1878.*

32 H. Lecircq, *Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie, pod pojmom coupes...*

33 Petar Levi, *The Podgorica cup, the Heythrop journal*, IV 1, Oxford, 1963, 55–60, slike 1–4.

34 M. Ljubinković – Čorović, *Ranohrišćanska staklena čaša iz Duklje, Materijali IV, VII kongres arheologa Jugoslavije, Herceg Novi 1966.*

vertikalnim ornamentima, što nije slučaj sa drugim vrstama ranohrišćanskih spomenika IV vijeka." S obzirom da kompozicije dukljanske čaše imaju razvijenije ikonografske obrasce (Petar stvara izvor u drvetu) "izgleda sigurno da se ona nalazi na kraju razvojne linije ovih čaša, te da nikako nije mogla nastati u IV, već najpre ili u V veku, ili čak prvih godina VI veka." (o. c.) Što se tiče majstora koji je izradio "podgoričku čašu" i mjesta izrade, autor je mišljenja da se ne uklapa u proizvode ni rajnskih majstora ni u proizvode ranih italijanskih slikara. Vjerovatno je majstor ove posude pred sobom imao dva potpuno različita uzora. Ipak, ostaje neriješeno pitanje i mjesta njenog nastanka, a s obzirom da su na dukljanskim nekropolama relativno česti nalazi fragmenata staklenih čaša i posuda sa ugraviranim predstavama, i ostali autori, a i Ljubinković, smatraju da je pronađena na prostoru zapadne dukljanske nekropole.³⁵ Postavlja se pitanje, s puno razloga, nije li putevima podgoričke čaše (Duklja – Skadar – Sarajevo – Pariz – Peterburg) ili nekim drugim, doputovala još neka takva ili slična čaša? Prema dosadašnjim saznanjima o otuđivanju i degradiranju dukljanskih pokretnih i nepokretnih spomenika kulture, za našu sumnju ima dovoljno razloga. Za razliku od vlasnika ove čaše (Srednjovjekovno odjeljenje u Ermitažu u Lenjingradu, pod signaturom 73), čije je ime i prezime poznato, ne znamo koliko je anonimnih kolekcionara ostalo van naših saznanja i bilo kakvih pouzdanih informacija. Možda je prilikom prodaje i preprodaje ovakvih i sličnih eksponata mnogo njih uništeno ili dospjelo u pogrešne ruke. Razloga za našu sumnju ima dovoljno. Mada je ova čaša pobudila veliko interesovanje kod naučne javnosti i dala podsticaj za istraživanja na Duklji, istovremeno je poslužila i kao povod za radoznalost i istraživačku aktivnost raznih domaćih i stranih stručnjaka. Tako ovaj lokalitet postaje primamljiv i zanimljiv za mnoge "koji biše da učare ove dragocjenosti u druge svrhe a sve tobože rad ljubavi spram starinama" (Arhiv Crne Gore, MUD, septembar 1899).

Poslužićemo se nekim izvorima koji su samo dio onoga što govori o istraživačkim akcijama na terenu Duklje i oko nje. Da je bilo krađe, i to organizovane, sa dukljanskog lokaliteta potvrđuju i sljedeći arhivski podaci.

Istragu protiv bezočne družine koji su odnijeli dragocjenosti sa Duklje, pokrenuo je u julu 1882. godine Mašo Vrbica, tadašnji ministar unutrašnjih djela. Podgorički kapetan Luka Nenezic podnio je prijavu protiv Vukala Nikova, Pava Popova, Jovana Šutanova i Jova Lopičića da su odnijeli razne dragocjenosti sa Duklje. Prema arhivskom materijalu,³⁶ kapetan Nenezic je za krađu doznao od Bega Vučurova iz Rogama, koji je prijavio pomenute zato što su došli na Duklju i "ispod jedne velike ploče kopali i našli starije zaklada i novaca". Kako piše u prijavi, Vukale i Pavo su pošli u Skadar i ponijeli pun bavun nađenih stvari, a Jovan i Jovo su ostali u Podgorici. U depeši od 13. jula naglašava se da je Begu Vučurovu "bilo stavljeno u dužnost od starije vlasti da pazi na ovo mjesto". Po svoj prilici ove mjere predostrožnosti čuvanja dukljanskih svetinja nijesu slučajno uvedene. Na račun već oprobanih radova vlasti su imale puno razloga da ovo urade. Tokom istrage koja je trajala od

³⁵ Antička Duklja, o. c.

³⁶ ACG, MUD, jul 1882. godine. Citirano prema: Đoko Pejović, *Neki podaci o istrazi povodom krađe dragocjenosti iz Duklje, „Stvaranje“* br. 10/3, Titograd 1955, 180–181.

15. a završila se 20. jula, svakodnevno je održavana veza između vojvode Vrbice i kapetana Nenezića, a samo 17. jula kapetan Nenezić je pet puta slao depeše vojvodi Mašu o pojedinostima za koje je doznao u toku vođenja istrage. Drugog dana istrage (16. jul) Vojvoda depešira kapetanu, sa naznakom prešno, o tome da je javio Riza–begu, koji se nalazio u Skadru, da Vukala i Pava uputi u Rijeku i preda cmogorskim vlastima i da se za ovo javi Vukalovoj družini, kako bi oni kazali za sve što su Vukale i Pavo odnijeli u Skadar, inače će oni dva kao državni lupeži biti bijeni (podvukao S. R.). Vojvoda naglašava izričito da ih dobro čuva “dok se od nji o istini izvijesti”. Iz tekstova depeša³⁷ vidi se da je Vojvoda, koliko naljučen ovim neljudskim činom pomenute družine, toliko uporan da se dođe do istine. Stoga zahtijeva od kapetana da im pročitá depešu i oni “pošteno da sve kažu ili da sramotno plate”. Napokon su Jovan i Jovo priznali da su nađene “dvije male bakarne pare i dva mala komatića od bakra i jedan komatić od teneće a za više obavezuju se da ništa nijesu nahodili i ništa da nijesu šiljali po Pavu u Skadar, a pri tome govore da nije bio s njima Vukale nego je bio Miloš Ulić, ondašnji fabrikant, i on kaže ka više rečene dvojica”. Kako iz nađenog arhivskog materijala zaključuje Đ. Pejović (o.c.) i kasnije, na sljedećim islijeđenjima, dali su oboje – zajedno sa Milošem i iz Skadra vraćenim Vukalom i Pavom – iskaze kao ranije, tj. da su nađene samo ranije pomenute stvari i da u Skadar nije nošeno ništa od toga. Pavo je ostao u zatvoru a na Cetinje su došli da se Vojvodi jave Miloš, Jovan i Jovo. Tada se i doznalo da čuvar Duklje Bego Vučurov nije vidio pomenutu družinu kako su kopali ispod velike ploče i odnijeli dragocjenosti, već mu je to kazao Anto Dragov, čoban “koji ih je gleda sa Trijepča”. Utvrđeno je da “ploča koju je Bego nadgledao zaista je bila prevmuta i pod njom su se nalazile ljudske kosti, ali su optuženi izjavljivali na mjestu, da su pomenute stvari našli dalje od te ploče”. Iz prispjele depeše (20. jul 1882) vidi se da se sa cetinjskom družinom vratio i Miloš Ulić i da mu je vojvoda Mašo kazao da će on, Miloš, kao “državni činovnik odgovarati za sve njih ako se dokaže da je ista više nađeno od onoga što je ranije pobrojano, na što je Miloš dao pismeno jemstvo”. Šta je bilo sa punim bavunom i sadržajem u njemu, nije poznato. Bez obzira što ovi “istraživači” nijesu bili vični da procijene vrijednost pojedinih stvarčica koje su sobom odnijeli u Skadar, ipak je malo vjerovatno da su bili u pitanju samo “dvije male bakarne pare, dva mala komatića od bakra i jedan komatić od teneće”. Istim ili sličnim putem je u Skadar doputovala i podgorička čaša. Ko su bili njeni povremeni vlasnici, najvjerovatnije nikada se neće ni saznati. Ostaje samo da nagađamo. Jedno je izvjesno: ovakvih i sličnih izleta u Skadar je bilo, a Duklja je bila neka vrsta “buvlje pjace dragocjenosti”. Ruševine ovoga antičkog grada su privlačile “ne samo jabanice no i domaću čeljad željnu da vide što krije dukljanska zemlja... a pored velikijeh i gospockijeh građevina, imalo se jošte mnogo toga viđeti.”³⁸ Bez pretenzija da opravdavamo okolno stanovništvo a i druge domaće i strane goste, zbog upada u Duklju i raznošenja svega što im do ruku dođe, moramo konstatovati da, kako je bilo čuvara poput Bega Vučurova, tako nezaštićena i svakom u svako doba dostupna Duklja, neminovno je morala stradati. I danas nezaštićena antička Duklja strpljivo čeka, kao ranjenik na izdisaju. O otuđivanju

37 Đoko Pejović, o. c.

38 ACG, MUD, mart 1897.

dragocjenosti sa Duklje i ostalih naših arheoloških lokaliteta pisano je u ondašnjim novinama, časopisima i stručnoj literaturi. Idući tim tragovima zabilježili smo nekoliko zanimljivih informacija. Kako je doživljavao Duklju i njeno svakodnevno pustošenje, piše Novicki:³⁹ "... U staroj varoši Podgorice i sada se vide vrata i tesani kameni sa slikama i rimskim natpisima, što je odneseno sa Duklje... Pošto je Rovinski vršio raspkopavanja, stanovništvo je odnelo mnoge stubove na crnogorske groblje, koje se nalazi istočno od Duklje, na rastojanju od 2 kilometra. Mnogo je stubova, ploča i tavana, nadgrobnih spomenika i dr. odneseno na Kruševac... U avliji sv. Đorđa ima mnogo ploča sa Duklje. Od spomenika sa natpisima koje je Rovinski namestio blizu mesta na potoku, napravljene su stepenice za novu osnovnu školu u Duklji. Istim načinom se ruše bedemi i kule na obali

Ostaci kamene plastike sa Duklje (početak XX vijeka)

Širalije. Baš na uglu gde se sastaju Morača i Zeta na Duklji, leži memerni spomenik Jupiterov, poklon od Vaspazijanovog rođaka, a preko reke Morače leži žrtvenik Dijanin. Mislim da i ova dva žrtvenika čeka ista sudbina kao i sve što je do sada na Duklji uništeno. Često puta seljaci za vreme oranja nalaze starinska groblja pokrivena kamenim pločama ili ciglom, napravljene od tesanih ploča. Oдавде se vade nadgrobnе ploče s natpisima, truli kosturi sa nakitima, gvozdene i bakarne stvari, lonci sa pepelom počivšeg, tzv. urne, tanjiri od zemlje, različiti stakleni sudovi, lončići, čaše i amfore. Često puta i novčići – bakreni i srebrni. Na Duklji i u blizini nje često puta se nalaze osim bakamog novca i zlatne stvari – skupocjene kameje za prstenove i za ogrlice. U kućama sela Rogami mi vidimo uzidane ploče sa natpisima i slikama bogova... Košnice su često puta prekrivene ciglama sa rimskih grobova. Skupocjene drevnosti (novac) stanovništvo prodaje strancima, iskopine iz grobova deca lome u šali, jer nažalost, gotovo nema ljudi koji bi voljeli starinske stvari svoje postojbine, pa preduzeli nešto da se sačuva Duklja i sve dragocnosti u njoj". Isti autor piše o dukljanskim nevoljama u drugom listu konstatujući "da su starine na Duklji slabo ispitane i da su sada u opadanju; nemilosrdno ih ruši zub vremena i, nažalost, samo stanovništvo... Najtemeljitiје pisanje o Duklji dali su Austrijanci Prašniker i Stikoti. Sa ovim monografijama štampanim na njemačkom jeziku u Beču, obično dolaze stranci da ispituju Duklju. Ali je veliko njihovo razočarenje. U Duklji sada nema mnogih spomenika, koji su lijepo opisani u pomenutim monografijama, a osobito kod Stikotija–a. Čuo sam da su nešto odnijeli

³⁹ Novicki Ivan, *Duklja, „Crnogorac“*, kalendar za 1929, Podgorica 1929. 63–67.